

Nagy Kornél

## Andrea Santacroce bécsi apostoli nuncius és az erdélyi örmények egyháza

Kevés olyan bécsi apostoli nuncius akadt, aki hivatali ideje során (1696–1700) ennyire behatóan foglalkozott volna az erdélyi örmények ügyeivel. Ezek közül is kiemelkedik Andrea Santacroce<sup>1</sup> személye. Ezért írásunkban a közelmúltban feltárt levéltári források alapján Santacroce nuncius örmény egyházi kapcsolatainak az összefoglalására teszünk kísérletet. Ennek keretében kiemelten vizsgáljuk az 1697-ben kirobbant örmény egyházi vizsályt, amelynek megoldásában Santacroce nuncius fontos szerepet játszott.

Andrea Santacroce 1656. november 22-én született Rómában, egy nevezetes arisztokrata család sarjaként. Nem ő volt az első a Santacroce családban, amely a római egyháznak főpapot adott. Legismertebb elődjei Ottavio Santacroce (megh. 1581) és Prospero Publicola Santacroce (1514–1589) voltak, akik a 16. század második felében rövid ideig a bécsi nunciatura élén is álltak.<sup>2</sup>

A későbbi bécsi apostoli nuncius egyházi karrierje 1689-ben vett nagy lendületet. VIII. Sándor pápa (1689–1691) ugyanis Seleucia in Isauria<sup>3</sup> címzetes (*in partibus infidelium*) érsekének nevezte ki, és Varsóba rendelte apostoli nunciussá az éppen távozó Giacomo Cantelmi (1645–1702) caesareai címzetes érsek helyére.<sup>4</sup> 1696-ban XII. Ince pápa (1691–1700) bécsi

Nagy Kornél (1973) – tudományos munkatárs, PhD, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, nagy.kornel@btk.mta.hu

Ez úton szeretném őszinte köszönetemet és hálám kifejezni dr. Balla Lóránt, dr. Tóth Gergely és dr. Mihalik Béla Vilmos irodalomtörténész, valamint történész kollégáknak, akik a jelen közleményt szakmai észrevételeikkel, kritikai megjegyzéseikkel és tanácsaikkal segítették.

<sup>1</sup> A főpap neve kétféleképpen, Santa Croce, illetve Santacroce formában ismeretes. Jelen írásunkban az utóbbi változatot használjuk.

<sup>2</sup> *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi sive summorum pontificum, S. R. E. Cardinalium ecclesiarum antistitum series*. Vol. 3. Ed. Guilelmus van Gulin–Conradus Eubel–Ludovicus Schmitz-Kallenberg. Monasterii 1923. 40, 163.; Donato Squicciarini: *Nunzi apostolici a Vienna*. Città del Vaticano 1998. 73, 149. (a továbbiakban Donato Squicciarini: *Nunzi apostolici*); Santacroce nuncius felmenői között ezenkívül szép számmal találtunk több római katolikus főpapot is, úgymint, Antonio Santacroce (1598–1641) bíborost, varsói apostoli nunciust, Urbino érsekét, Gregoriano Santacroce OSB (megh. 1611) bencés szerzetest, Giovinazzo püspökét vagy Marcello Santacroce (1619–1674) bíborost, Tivoli püspökét. Erről lásd még: *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*. Vol. 4. (1592–1667). Ed. Patritius Gauchat OFM Conv. Monasterii 1935. 311, 332, 337, 353. (a továbbiakban *Hierarchia Catholica*. Vol. 4.).

<sup>3</sup> Az ókori Seleucia in Isauria. Ma Silifke városa Törökországban.

<sup>4</sup> Cantelmi nuncius 1689-ben igen rövid ideig töltötte be a bécsi apostoli nuncius hivatalát a császárvárosban. Később Capua püspöke, majd Nápoly érseke lett, miközben 1690-ben bíborossá kreálta őt VIII. Sándor pápa (1689–1691). Cantelmiről lásd bővebben *Hierarchia Catholica*. Vol. 5. 133, 141, 283.

nunciussnak nevezte ki, és e tisztséget az 1700. év januárjáig látta el a császárvárosban.<sup>5</sup> 1699-ben ugyancsak XII. Ince pápa bíborossá kreálta őt, és kardinális (bíborosi) egyháza a római Santa Maria del Popolo templom lett. A bécsi nunciusi hivatalt követően 1700-ban a pápai kinevezés értelmében Viterbo (*Viterbo e Tuscania*) püspöki hivatalát látta el érseki rangban 1712. május 10-én bekövetkezett haláláig.<sup>6</sup>

Santacroce nuncius nagyon fontos időszakban került Bécsbe, amikor javában zajlott Magyarországnak az oszmán-török iga alóli felszabadítása. Ezenfelül Santacroce aktív szemtanúja volt a hazai rekatolizáció korszakának is. Nunciusi hivatala idején vette kezdetét az erdélyi románság egyházi uniója (1697–1701), és ugyan ez időt tájt vett nagy lendületet a felső-magyarországi unitus ruténség egyházi életének, illetve a munkácsi görög katolikus püspökségnek az újjászervezése De Camellis József János (1641–1706) püspök vezetésével.<sup>7</sup>

A bécsi nunciussnak az örményekhez fűződő viszonya ugyanakkor kevésbé volt ismert a kutatás előtt, jöllehet már varsói hivatalának idején (1689–1696) közeli kontaktusba került mind az erdélyi, mind a lengyelországi örménységgel, a lembergi örmény unitus érsekséggel, valamint annak vezetőjével, Vardan Hunanean<sup>8</sup> (1644–1715) érsekkel.<sup>9</sup> Andrea Santacroce nuncius segédkezett az 1689. évi lembergi unitus zsinat rendelkezéseinek megerősítésében,

<sup>5</sup> Santacroce nuncius 1696. február 12-én vette át hivatalát Bécsben. APF (=Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide”, Róma) Acta SC (=Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide). Vol. 66. Fol. 185/r.-v.; APF SOCG (= Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali. Vol. 525. Fol. 57r., Fol. 68r.; APF SOCG. Vol. 532. Fol. 412r.; APF SOCG. Vol. 533. Fol. 196r.-203/v.; ELTE EKK (= Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyv- és Kézirattár, Budapest, Magyarország). Coll. Hev. (= Collectio Hevenesianae). Cod. 13. Pag. 108–152; PL (= Primási Levéltár, Esztergom, Magyarország) AEV (= Archivum Vetus Ecclesiasticum) SPK (= Sub Primate Kollonich). No. 303.

<sup>6</sup> Andrea Santacroce nunciusról lásd még *Hierarchia Catholica*. Vol. 5. 352, 417; Galla Ferenc: *Pápai kinevezések, megbízások és felhatalmazások. Erdély, a Magyar Királyság és a Hódoltság területére (1551–1711)*. S. a. r. Tuszor Péter–Tóth Krisztina. Bp.–Róma 2010. (Collectanea Vaticana Hungariae 3.) 151, 154. (a továbbiakban Galla Ferenc: *Pápai kinevezések*).

<sup>7</sup> Tóth István György: *A szaggatott kapcsolat. A Propaganda Fide és a magyarországi missziók 1622–1700*. Századok 138. (2002). 6. 843–892; Greta Monica Miron: *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697–1782)*. Cluj-Napoca 2004. 37–43, 51–57, 65–74.; Péter Tuszor: *L'Ungheria e il Papato tra riforma Tridentina e guerre Turche (1600–1700)*. = *Gli archivi della Santa Sede e il Regno d'Ungheria. (Secc. 15–20.) In memoriam di Lajos Pásztor*. A cura di Gaetano Plataia–Matteo Sanfilippo–Péter Tuszor. Bp.–Róma 2008. (Collectanea Vaticana Hungariae 4.) 51–87; Végheő Tamás: „...mint igaz ember egyházi ember.” *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése*. Nyíregyháza 2011. (Collectanea Athanasiana. Studia I. Vol. 4.) 111–143; Mihalik Béla Vilmos: „Ihon már most csak neveti Jesuita...” *Két évtized felekezeti küzdelmei Nagybányán (1674–1694)*. = *Tanulmányok Badacsonyból. A Fiatallévélárosok Egyesületének konferenciája*. Badacsony, 2010. július 9–11. Szerk. Mihalik Béla Vilmos – Zarnóczki Áron. Bp. 2011. 62–71; Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)*. Bp. 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 59–79; Mihalik Béla Vilmos: *A Szentsek és a magyar választófejedelemség gondolata a 17. század végén*. Történelmi Szemle 58. (2016)/3. 383–407.

<sup>8</sup> Jelen közleményben szereplő örmény nevek és fogalmak esetében a Nemzetközi Armenisztikai Társaság (AIEA = *Association Internationale des Études Arméniennes*) által javasolt tudományos átirási szabályzat szerint jártunk el.

<sup>9</sup> Hunanean érsek 1686–1715 között volt lembergi örmény unitus érsek. Lényegében őt tekintik Lemberg első Rómához hű érsekének. Korábban Lengyelországban és az anyaországi örmény területeken végzett hittérítői munkát. 1675–1686 között Epiphania in Syria címzetes püspöke is volt. Lásd még APF SC (= Scritture riferite nei Congressi) Fondo Armeni. Vol. 2. Fol. 199/r.-v., Fol. 200/r.-v., Fol. 209r.-v., Fol. 227r.-228/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 462/r.-v., Fol. 465/r.-v.; *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*. Vol. 5. (1667–1730). Ed. Remigius Ritzler OFM Conv. – Pirminius Sefrin OFM Conv. Patavii 1952. 196, 243. (a továbbiakban *Hierarchia Catholica*. Vol. 5.)

s közvetítő szerepet töltött be ez ügyben a Szentszéknak a missziókat koordináló szerve, a Hitterjesztés Szent Kongregációja<sup>10</sup> (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) és az érsekség között.<sup>11</sup>

Santacroce nuncius az erdélyi örménységgel szintén varsói nunciusként került közelebbi kapcsolatba. Egyrészt lelkesen támogatta az erdélyi örmények katolizációjában elvülhetetlen érdemeket szerző Oxendio Virziresco (1654–1715) püspöki jelöltségét, amit külön is nyomatékosított a Propaganda Fidéhez eljuttatott jelentésében. Sőt levelében azt a véleményét is megfogalmazta, hogy a Szentszéknak Oxendio püspöki és apostoli vikáriusi hatáskörét nemcsak Erdélyre, hanem Moldvára is ki kellene terjeszteni az ottani örmény közösség katolizálása céljából.<sup>12</sup> Másrészt, 1691. július 30-án Vardan Hunanean érsekkel együtt szentelte fel latin és örmény unitus rítus szerint a lemergi Szent Istenszülő Mennybemenetele (*Mayr Tačar Verap'oxman Astuacacni Srboyn*) érseki főszékesegyházban Oxendio Virzirescót az erdélyi örmények címzetes püspökévé.<sup>13</sup> Ugyancsak varsói nunciusként 1695-ben többször támogatta pénzügyileg Oxendio püspököt. Különösen amikor 1694-ben a csíkszépvízi örmények közül sokakat elhurcoltak a betörő krími tatárok, Santacroce nuncius pénzbeli adománnyal segítette a fogságba kerültek kiváltását.<sup>14</sup>

Santacroce – mint bécsi apostoli nuncius – az 1696. év nyarán már régi ismerőseként fogadta a Bécsbe látogató erdélyi örmény unitus püspököt. Kollonich Lipót<sup>15</sup> (1631–1707) bíboros, esztergomi érsekkel együtt komoly politikai és diplomáciai támogatást nyújtott Oxendiónak, az erdélyi örmények számára I. Lipót (1657–1705) császárnál és királynál kieszközölje a szamosújvári, vagy más néven a gerlai uradalom megszerzését.<sup>16</sup>

Santacroce nuncius kiemelt figyelmet szentelt az 1697. esztendőben az erdélyi örmények körében kirobbant egyházi konfliktusnak, amelynek középpontjában az egyházi unió értelmezése, illetve félreértelmezése állt.<sup>17</sup> Ennek a kérdéskörnek a megértéséhez azonban ki kell térnünk az előzményekre is.

<sup>10</sup> A nevezett szentszéki intézményre az egyszerűség kedvéért a továbbiakban a Propaganda Fide nevet használjuk.

<sup>11</sup> APF SOCG. Vol. 512. Fol. 224r.; APF CP (= Congregazioni Particolari). Vol. 29. Fol. 613r.–617r.; APF Lettere SC (= Lettere e Decreti della Sacra Congregazione). Vol. 82. Fol. 5r.; Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia e nei paesi limitrofi*. Parte terza (1686–1954). Roma 1988. (Studia Ecclesiastica, 17. Historica 10.) 27, 48, 50. (a továbbiakban Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia*).

<sup>12</sup> APF SOCG. Vol. 510. Fol. 96r.; APF SC Lettere SC. Vol. 80. Fol. 64v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 140r.

<sup>13</sup> Lásd az alábbi szentszéki dokumentumokat: APF SOCG. Vol. 510. Fol. 95r.; APF Lettere SC. Vol. 80. Fol. 4r., Fol. 13v.–14r., Fol. 65v., Fol. 74v.–75r., Fol. 86v.–87r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 146r.–v., Fol. 261r.–v.

<sup>14</sup> APF Acta SC. Vol. 65. Fol. 263r.–266v.; APF Lettere SC. Vol. 83. Fol. 248r., Fol. 253v., Fol. 255r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 350r.–v., Fol. 369r.

<sup>15</sup> Kollonich Lipót 1666–1669 között nyitrai, 1669–1686 között bécsújhelyi, 1686–1690 között győri püspök volt. 1686-ban XI. Ince pápa (1676–1689) bíborossá kreálta. 1690–1695 kalocsai érsek, majd 1695-től haláláig esztergomi érsek, Magyarország primása. Lásd még *Hierachia Catholica*. Vol. 4260, 278; *Hierachia Catholica*. Vol. 5. 164, 226, 285, 290, 364.

<sup>16</sup> A szamosújvári vagy gerlai uradalmat az örmények csak 1712-ben „foglalják majd el” ténylegesen. APF Acta SC. Vol. 66. Fol. 155r.–v.; APF SOCG. Vol. 524. Fol. 363r.–364v., Fol. 366r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 84. Fol. 6v.–11r.; APF Lettere SC. Vol. 85. Fol. 81r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 368r.–369v., Fol. 374r.–375v., Fol. 409r., Fol. 434r.–v.; ASV (= Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano) ANV (= Archivio della Nunziatura in Vienna). Vol. 196. Fol. 151r.

<sup>17</sup> Az 1697-ben Beszterce városában kirobbant örmény egyházi viszály kapcsán egy az örmény unitus püspökkel kapcsolatos mítoszra is fel kell hívunk a figyelmet. Az Oxendio Virziresco életével foglalkozó szerény szakirodalom kritika nélkül leírta, hogy a püspököt az 1697. évi krími tatár betörés alkalmával elfogták, rabszjára fűzték, és Konstantinápolyba küldték, ahol több mint két évig tartották őt fogságban, és csak az 1699. évi karlócai békekötést követően szabadult ki. Ez az állítólagos rabság azonban mítosz, mert a levéltári források egybehangzó tanúsága szerint

Az örmények 1668–1672 között menekültek be Moldvából és Lengyelországból Erdélybe a lázadások, a háborúk, az üldöztetések, valamint a belviszályok elől.<sup>18</sup> Ottani letelepedésüket követően közel két évtizeden keresztül szabadon gyakorolhatták örmény apostoli hitüket. A római katolikus egyház látókörébe az 1670-es évek végén kerültek, és a térítésüket az 1627–1681 között unitussá váló lembergi örmény érsekség, valamint Francesco Giambattista Bonesana<sup>19</sup> CR (1649–1709) theatinus szerzetes, a lembergi Örmény Kollégium (*Collegium Armenum, Dpratum Hayoc*)<sup>20</sup> prefektusa, Francesco Martelli<sup>21</sup> (1632–1717) és Opizio Pallavicini<sup>22</sup> (1633–1700) varsói nunciások együtt kezdeményezték az Apostoli Szentszéknél.<sup>23</sup> Nem sokkal

a püspök 1697–1700 között végig Erdélyben tartózkodott, tevékenységét pedig az erdélyi örmény közösségben kirobbant egyházi viszály orvoslásának szentelte. A krími tatárok pedig 1697-ben nem Erdélyben, hanem a Tiszántúlon portyáztak. Vö. Bárány Lukács: *Verzirescul Auxendius II.* Arménia 4 (1888) 4. 101; Éble Gábor: *A szamosújvári Verzár család.* Bp. 1915. 15.; Heckenast Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban?* S. a. r. Mészáros Kálmán. Bp. 2005. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 8.) 455.

<sup>18</sup> APF SC Fondo Armeni. Vol. 1. Fol. 535r.–526v., Fol. 602r.–610v.; APF SC Fondo Moldavia. Vol. 1. Fol. 155r.–156v., Fol. 168r.–169r., Fol. 233r.–236v., Fol. 257r.–259v., Fol. 358r.–v.; a moldvai örmény diaszpóra történetéről lásd Aleksandr Osipian: *Trans-Cultural Trade in the Black Sea Region, 1250–1700. Integration of Armenian Trading Diaspora in Moldavian Principality.* New Europe College Black Sea Link Yearbook (2012–2013). 113–156.

<sup>19</sup> Francesco Giambattista Bonesana később Caiazzo, majd Como püspöke lett. Erről lásd bővebben *Hierarchia Catholica.* Vol. 5. 134, 166.

<sup>20</sup> Az oktatási intézményt a Szentszék alapította 1664-ben Lembergben az örmény unitus papképzés céljából. A kollégium vagy papnevelde oktatói egytől egyik a theatinus rend tagjaiból kerültek ki, mivel hosszú időt töltöttek hittérítőként az anyaországi örmények lakta területeken. Az intézmény első prefektusa 1664–1666 között az olasz Clemente Galano (1610–1666) CR (= Ordo Clericorum Regularium, vagy az olasz Chierici Regulari, azaz a theatinus rend hivatalos rövidítése), második 1666–1678 között a francia Louis Marie Pidoux d'Olon (1637–1717) CR, 1687-től bagdadi címzetes püspök, míg a harmadik prefektusa 1678–1691 között az ugyancsak olasz Francesco Giambattista Bonesana CR volt. 1711-től az intézmény egyesült a lembergi Rutén kollégiummal, és ily módon a neve Örmény és Rutén Kollégiummá (*Collegium Armenum et Ruthenum*) módosult. Erről lásd még: APF Acta SC. Vol. 81. Fol. 23r.; APF SOCG. Vol. 228. Fol. 37r.–v., Fol. 122r.–v.; APF CP. Vol. 64. Fol. 41r.–47v.; APF CP. Vol. 133. Fol. 270r.–310v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 2. Fol. 50r., Fol. 51r., Fol. 118r.–v., Fol. 394r.; APF Collegio Armeno e Ruteno. Vol. 1. Fol. 176r.–v.; Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia* 69–71, 74–78.

<sup>21</sup> Francesco Martelli 1675–1680 között állt a varsói nunciatúra élén. 1675–1698 között Korinthosz címzetes érseke, majd 1698–1717 között Jeruzsálem címzetes latin pátriárkája. Martellit 1706-ban XI. Kelemen pápa (1700–1721) bíborossá kreálta. Lásd még *Hierarchia Catholica.* Vol. 5. 173, 220.

<sup>22</sup> Opizio Pallavicini 1680–1688 között volt varsói apostoli nunciussal. 1668–1689 között Epheszosz címzetes érseke, 1686-ben bíborossá kreálta őt XI. Ince pápa (1676–1689). 1689–1691 között Spoleto, 1691-től haláláig Osimo püspökségének az élén állt érseki rangban. Lásd még *Hierarchia Catholica.* Vol. 5. 107, 195, 362.

<sup>23</sup> Ekkor az érsekséget a Szentszék döntése értelmében koadjutorként Deodatus Bogdan Nersesowicz (*Astucatur Nersēsean*) (1647–1709), Traianopolis in Rhodope címzetes (*in partibus infidelium*) püspöke irányította, mert az akkor kiszemelt jelölt és későbbi érsek, Vardan Hunanean éppen a történelmi Örményország területén tevékenykedett misszionáriusként, Epiphania in Syria címzetes püspökeként. APF Lettere SC. Vol. 72. Fol. 123r.–124r.; APF Lettere SC. Vol. 75. Fol. 54v.–55r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 2. Fol. 126r.–127r., Fol. 134r.–135v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 378r.–381v.; A lembergi örmény érsekség egyébiránt Nikol Torosowicz (1604–1681) érseki hivatalának ideje alatt vált unitussá (1627–1681 között) igen botrányos körülmények között. Lásd Gregorio Petrowicz: *L'unione degli armeni di Polonia con la Santa Sede. Parte Seconda (1624–1681).* Roma 1950. (Orientalia Christiana Analecta, 135.); Edmond Schütz: *An Armenian-Kipchak Document of 1640 from Lvov and its Background in Armenia and in Diaspora. = Between the Danube and the Caucasus. A Collection of Papers concerning Oriental Sources on the History of the Peoples of Central and South-Eastern Europe.* Ed. György Kara. Bp. 1987. 247–330; Nagy Kornél: *Vardan Hunanean hwówi uniált örmény érsek levele 1686-ból a lengyelországi és az erdélyi örményekről.* Századok 140. (2006) 4. 1007–1019; Simonetta Pelusi: *Un Codice Marciano Armeno-Polacco e l'unione degli armeni di Leopoli con la Santa Sede. = Humanistica Marciana. Saggi offerti a Marino Zorzi.* A cura di Simonetta Pelusi–Alessandro Scarsella. Milano 2008. 139–148. Nersesowicz püspökről *Hierarchia Catholica.* Vol. 5. 243, 384.

később a Szentszék méltányolta törekvésüket, és az erdélyi örmények áttérítését a Propaganda Fide hatáskörébe utalta.<sup>24</sup>

A Szentszék missziós intézménye csakhamar a moldvai születésű és számos nyelven (köztük magyarul is) kiválóan beszélő moldvai születésű örményt, Oxendio Virzirescót, az 1627-ben VIII. Orbán (1623–1644) pápa által alapított római Collegium Urbanum (*Collegio Urbano, Dpratur Hayoc*) egykori növendékét bízta meg ezzel a feladattal 1685-ben.<sup>25</sup> A misszionárius a kezdeti nehézségek ellenére látszólag sikeres térítőmunkát végzett. Azonban missziója akkor tudott igazán kiteljesedni Erdélyben, amikor az egyházi uniót ellenző agg Minas Alek'sanean T'oxat'ec'i (1610–1686) örmény püspök 1686 decemberében elhunyt.<sup>26</sup>

A keleti rítusú örmény püspök halála után az erdélyi örmények egyházi vezető nélkül maradtak, és az ebből adódó hatalmi vákuumot Oxendio jól kihasználta, meggyőzte a közösség képviselőit a vallási egyesülés hasznosságáról és fontosságáról. Ennek eredményeképpen 1689 februárjában népes örmény delegáció érkezett Lembergbe, ahol a küldöttség hivatalosan is letette Vardan Hunanean érsek kezébe az erdélyi örmény közösség nevében a katolikus hitvallást, és elfogadta a Rómával történő vallási egyesülést. Ez az aktus azért Lembergben és nem Erdélyben történt meg, mert a katolikus missziók kezdetén a Szentszék a megtérítendő erdélyi örményeket a lembergi örmény unitus egyház joghatósága alá rendelte.<sup>27</sup> Az egyházi unió kimondása azonban nem jelentette azt, hogy az erdélyi örmények egyik pillanatról a másikra a katolikus egyház híveivé váltak volna. A tárgyalások során az erdélyi örmények az egyházi unió kimondásakor ugyanis csupán a római pápa főségét ismerték el. Így megoldatlanul maradtak az egyházi egyesülés szempontjából olyan égető kérdések, mint pl. a 451. évi IV. khalkédóni egyetemes zsinat tanítása, a monofizitizmus kérdése, a liturgikus nyelv, valamint kalendárium használata, a Purgatórium (*K'awaran*) fogalmának tisztázása, a házaspapok státusa, az Eukharisztia (*Patarag*) kérdése, a Trisagion-himnusz helyes éneklése vagy a *Filioque procedit* imádság (*ew yOrduoyñ bli*) elfogadása stb. Az egyházi unió szempontjából e nélkülözhetetlen kérdéseknek a teljes figyelmen kívül hagyása utóbb komoly mulasztásnak bizonyult, és az 1690-es években konfliktusok forrása lett az erdélyi örmények körében.<sup>28</sup>

Ennek ellenére Oxendio Virziresco misszionárius fáradozásait a Szentszék és a lembergi örmény unitus érsekség is nagyra értékelte. Hunanean érsek így 1687-ben apostoli adminisztrátor-nak, majd 1690-ben a pápa az erdélyi unitus örmények apostoli vikáriusának, illetve Aladia címzetes (*in partibus infidelium*) püspökének nevezte ki úgy, hogy az egyházi joghatóságot felettük közvetlenül már nem a lembergi örmény unitus érsekség, hanem a Propaganda Fide gyakorolta.<sup>29</sup>

<sup>24</sup> APF Acta SC. Vol. 57. Fol. 114r.

<sup>25</sup> APF SOCG. Vol. 497. Fol. 335r.–v., Fol. 337v.; APF Lettere SC. Vol. 76. Fol. 33r.–34r.

<sup>26</sup> APF SOCG. Vol. 532. Fol. 456r.–457r.; APF SOCG. Vol. 537. Fol. 418r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 76. Fol. 90v.–91r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 462r.–v., Fol. 468r.–469v., Fol. 488r., Fol. 490r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 13r.–v.; Fol. 374r.–375r.; APF Collegio Urbano. Vol. 3. Fol. 472r.–v.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 219r.–220r.; Kornél Nagy: *Did Vardapet Minas Tokhatetsi, Bishop of the Armenians in Transylvania, Make a Confessional of Faith in the Roman Catholic Church in 1686?* Haigazian Armenological Review 31. (2011). 427–442.

<sup>27</sup> APF Acta SC. Vol. 59. Fol. 165r.–169r.; APF SOCG. Vol. 504. Fol. 103r.; APF SOCG. Vol. 506. Fol. 66r.; APF CP. Vol. 29. Fol. 610r.–v., Fol. 651r.; APF Lettere SC. Vol. 78. Fol. 36v.–38r., Fol. 102r.–v.

<sup>28</sup> Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények hitvallása 1692-ből.* Történelmi Szemle 53. (2011) 2. 293–294.

<sup>29</sup> A Szentszék Oxendio 1690. évi püspöki kinevezésével egyidejűleg döntött arról, hogy az erdélyi örmények egyházi joghatóság szempontjából már nem a lembergi örmény unitus érsekség, hanem közvetlenül a Propaganda Fide alá tartoznak. APF Acta SC. Vol. 60. Fol. 14r.–19v.; APF SOCG. Vol. 510. Fol. 94r.; APF SOCG. Vol. 512. Fol. 179r.–v.; APF CP. Vol. 29. Fol. 613r.–v., Fol. 628r.–629v., Fol. 644r.+646v., Fol. 645r., Fol. 647r.–v., Fol. 648r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 3. Fol. 434r.–v., Fol. 498r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 215r.–v.



Az egyházi unió értelmezése kapcsán a bajok már az 1690-es évek legelején kirobbantak. Ebben szerepet játszott az is, hogy Oxendio római tanulmányaiból kifolyólag a latin rítus sziklaszilárd híve volt, és ellenezte az örmény rítus fenntartását. Ebben meghatározónak bizonyult az is, hogy Oxendiót latin rítus szerint szentelte pappá 1681-ben Rómában Odoardo Cybo/Cibo (1619–1705) Seleucia in Isauria címzetes érseke, a Propaganda Fide titkára.<sup>30</sup> Sőt Oxendio többször kért felhatalmazást a Szentszéktől és a Propaganda Fidétől, hogy kizárólag latinul misézhesen, nem pedig öörmény (*grabar*) nyelven.<sup>31</sup> Ennélfogva ő a latinizáció (*latinac'um*) feltétlen híve lett, ami az ő értelmezésében azt jelentette, hogy Erdély-szerzte az örményeknek latin rítus szerint kell gyakorolniuk a keresztény hitüket, és nem az általa megvetettnek, valamint eretneknek aposztrofált keleti, örmény rítus szerint.<sup>32</sup> Ezzel szemben az erdélyi örmény közösség többsége továbbra is makacsul ragaszkodott ősei hitéhez és annak bevett gyakorlásához. Számukra ugyanis az egyházi unió kimondása csak a római pápa főségének az elismerésére szorítkozott. Ezt tanúsította többek között a Vizeleti Zsigmond álneven Erdélyben tevékenykedő Csete István SJ (1648–1718) erdélyi jezsuita páter 1692. évi jelentése Kollonich Lipót érsekhez. E szerint az erdélyi örmények túlnyomó része az egyházi unió ellenére továbbra is a régi rítus szerint élt, és kizárólag csak a püspök szűk köre, egy kisebbség volt katolikus.<sup>33</sup>

Mindenesetre 1691–1692-ben Oxendio konfliktusba keveredett Elia Mendrul (1630–1701) besztercei örmény főesperessel (*awagerēc'*) és Andrea Alacz (1631–1698) ugyancsak besztercei örmény unitus pappal (*abelay*), mivel a püspök kifogásolta, hogy több erdélyi örmény paptársa házasságban él. A püspök ezt helytelenítette, mert szerinte az örmény unitus papoknak cölibátusban kellene élniük, és ezért el kellene válniuk az asszonyaiktól. A Propaganda Fide sem támogatta, ebben a kérdésben önmérsékletre utasította a püspököt, mert törekvései veszélyeztették az erdélyi örmények egyházi unióját.<sup>34</sup>

A püspök türelmetlensége oda vezetett, hogy 1692-ben Besztercén két örmény szerzetes (*vardapet*) pap, Vardan Martinus Potoczky (1639–1700) és Astuacatur Nigošean (1632–1693) (*Nikolősean*) visszamondta az egyházi uniót, és örmény híveik jelentős része követte őket.<sup>35</sup> Ekkor Oxendio a két örmény pap és hívei ügyében a szentszéki és az erdélyi

<sup>30</sup> Cybo 1670–1689 között volt Seleucia in Isauria címzetes (*in partibus infidelium*) érseke. 1670–1679 svájci apostoli nuncius. 1689–1705 között Konstantinápoly címzetes latin pátriárkája. 1680–1695 között a Propaganda Fide titkára. 1695-ben XII. Ince pápa bíborossá kreálta őt. Érdekesség, hogy Cybót a Seleucia in Isauria címzetes érseki rangban Andrea Santacroce követte, miután Konstantinápoly címzetes latin pátriárkájának nevezték ki. Odoardo Cybóról lásd még: *Hierarchia Catholica*. Vol. 5. 170, 352.

<sup>31</sup> APF Acta SC. Vol. 51. Fol. 81r., Fol. 154r.–v., Fol. 232r., Fol. 255v.; APF SOCG. Vol. 490. Fol. 110r.; APF SOCG. Vol. 492. Fol. 313r.; APF SOCG. Vol. 493. Fol. 30r.+31v., Fol. 376r.+377v., Fol. 378v.; APF SOCG. Vol. 497. Fol. 335r.–v.; APF SOCG. Vol. 525. Fol. 83r.–86v., Fol. 111r.–112v.; APF Lettere SC. Vol. 70. Fol. 42r., Fol. 54v.; Lásd még Galla Ferenc: *Pápai kinevezések* 139, 141, 142, 152.

<sup>32</sup> APF Acta SC. Vol. 80. Fol. 263r.–267r., Fol. 361r.–v.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 283r.–285r.; APF Lettere SC. Vol. 99. Fol. 82r.–v., Fol. 83v.–84r.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 265r.–268v.

<sup>33</sup> PL AEV. SPSZ (= Sub Primate Széchenyi). No. 273/2.; Ezeket a viszonyokat megismételte 1695-ben Kollonich Lipót esztergomi érseknek írt levelében Rudolf Bžensky (1651–1715) SJ Erdélyben működő cseh-morva jezsuita páter is. Erről lásd ELTE EKK. G (= Historia. Res Transylvanica). Vol. 522. Fol. 173r.–v.; Bženskyről lásd bővebben Molnár Antal: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*. (TDI Könyvek 8.) Bp. 2009. 213–223. (a továbbiakban Molnár Antal: *Lehetetlen küldetés?*).

<sup>34</sup> APF Acta SC. Vol. 61. Fol. 84r.–87v.; APF SOCG. Vol. 510. Fol. 94r.+101v., Fol. 97r.–98r.; APF SOCG. Vol. 512. Fol. 178r.–v., Fol. 179r., Fol. 180r., 183r., Fol. 181r., 186v.

<sup>35</sup> APF Acta SC. Vol. 62. Fol. 125r.–128v.

világi hatóságokhoz fordult az ügy megoldása érdekében. Ám próbálkozásai haszталannak bizonyultak.<sup>36</sup> A Szentszék ugyanis érdemi lépéseket nem tett, míg a bécsi udvar a felszabadító háborúval volt elfoglalva. Az erdélyi hatóságok ugyan Alvinczi Péter (1639–1701) ítélőmester vezetésével vizsgálóbizottságot hoztak létre az ügy kivizsgálása végett, de ez nem járt konkrét eredménnyel. Sőt a hittagadó örményeket nyíltan támogatta a református gróf Bethlen Miklós (1642–1716) erdélyi kancellár is, mert Oxendio egyházi tevékenységét veszélyesnek ítélte az erdélyi protestánság számára.<sup>37</sup> Ezért tudatosan támogatta az örményeket a püspök ellen, és azzal kecségtette őket, hogy ha visszamondják az 1689-ben kimondott vallási uniót, akkor komoly adókedvezményeket biztosít számukra.<sup>38</sup>

A kancellár tevékenysége hatásosnak bizonyult. Sok örmény a püspök ellen fordult, jó néhányan közülük pedig Astuacatur Nigoşean vardapet<sup>39</sup> vezetésével elhagyták Erdélyt, és Moldvába költöztek vissza.<sup>40</sup> Ezzel párhuzamosan Bethlen hatására II. Apafi Mihály (1672–1713), Erdély választott fejedelme – Bánffy György (1660–1708) kormányzó tudtával – Vardan Potoczky vardapet vezetésével hatvan örmény családot telepített le Ebesfalván, ahol szabadon gyakorolhatták apostoli hitüket, miközben 1692–1696 között komoly gazdasági kiváltságokat is kaptak a fejedelemtől.<sup>41</sup> Ez a konfliktus nem használt az örmény unitus püspök tekintélyének, de indulatai, illetve a hittagadó közösséggel szembeni ellenérzései továbbra is megmaradtak.

Az örmény közösségen belül az egyházi viszály lángja az 1697. év legelején lobban fel újra. A konfliktus kiobbantója újfent maga Oxendio püspök volt. Ugyanis több beszercei, ebesfalvi és petelei örmény papot a püspök arra akart kényszeríteni, hogy váljanak el feleségeiktől, mert

<sup>36</sup> APF Acta SC. Vol. 63. Fol. 68r.–70v.; A konfliktusról lásd Nagy Kornél: *Emlékirat az erdélyi örmények egyházáról. (Az 1693. évi Fidelis relatio.)* Történelmi Szemle 50 (2008) 2. 251–285.

<sup>37</sup> PL AEV SPSZ. No. 273/4., No. 274/4.1., No. 274/8.3., No. 274./8.4.; Bethlen Miklós és Oxendio ellentétéről lásd még *Bethlen Miklós Művei. = Kemény János és Bethlen Miklós Művei.* Kiad. V. Windisch Éva. Bp. 1980. (Magyar Remekírók) 883.

<sup>38</sup> APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 219r., Fol. 233r., Fol. 267r.–268v.; Erről lásd Christophorus Lukácsy: *Historia Armenorum Transsilvaniae a primordiis gentis usque nostram memoriam e fontibus authenticis et documentis antea ineditis elaborata.* Viennae 1859. 70.

<sup>39</sup> Közép-perzsa (pehlevi) eredetű kölcsönzés az ó- és modern örmény (*grabar, ašxarahabar*) nyelvben. Jelentése: hittudós szerzetes. Erről lásd *Vardapet mint tisztség a korai örmény egyházban. = Studia Patrum. Ókeresztény szerzők, kortárs kérdések: a kulturális diverzitás és antropológia. Válogatás a Magyar Patrisztikai Társaság II. és IV. konferenciáján elhangzott előadások szerkesztett változataiból.* Szerk. Bugár M. István – Pesthy Mónika. Bp. 2010. 218–231.

<sup>40</sup> 1693-ban Astuacatur pap visszatért Moldvából Erdélybe, és az erdélyi örmények körében a hittagadás fontosságáról prédikált. Őt azonban Oxendio a katonaság segítségével elfogatta, és a brassói tömlöcbe vetette, ahol nem sokkal később tisztázatlan körülmények között elhalálozott. Mindenesre az Apostoli Szentszék és a Propaganda Fide alapos vizsgálatot rendelt el, amelyben végül megállapították, hogy Oxendiót nem terhelte felelősség az örmény pap halálát illetően. Viszont a közösség továbbra is gyanakodott a püspökre. Lásd APF Acta SC. Vol. 63. Fol. 68r.–70v.; APF Acta SC. Vol. 65. Fol. 263r.–266v.; APF SOCG. Vol. 514. Fol. 495r.–496v., Fol. 497r.–v., Fol. 498r.–v., Fol. 499r.–v., Fol. 500r.–v., Fol. 501r.–v., Fol. 502r.; APF SOCG. Vol. 522. Fol. 453r.–454r.; APF Lettere SC. Vol. 82. Fol. 100r.–v., Fol. 110v.–111r., Fol. 119r.–v., Fol. 147r.–v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 263r.–v.; APF SC Fondo Moldavia. Vol. 3. Fol. 322r.

<sup>41</sup> APF SOCG. Vol. 512. Fol. 181r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 261r.–v., Fol. 265r.–266v., Fol. 267r.–v.; MNL-OL (= Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára). F 234 (= Erdélyi Fiskális Levéltár). I. 13. D.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 21. Pag. 77., Pag. 83–84.; Erről ld. még röviden Zolt Troč’ani: *Transilvaniayi hayeri irawakan kac’ut’yuně Leopoldyan hrovartaki šrjanum (1690–1848)* [Az erdélyi örmények jogállása a Diploma Leopoldinum korában, 1690–1848]. = *Hay-hungarakan patmakan ew mšakuytayin kaperi patmut’yunic’* [Az örmény-magyar történelmi és kulturális kapcsolatok történetéből]. Ašx. Vladimir Barxudaryan – Antal Vjoroš. Erewan 1983. 171–173. (a továbbiakban: Zolt Troč’ani: *Transilvaniayi hayeri irawakan kac’ut’yuně i.m.*).

életvitelük nem egyeztethető össze a római katolikus egyház tanításával.<sup>42</sup> Ezenfelül azzal a váddal is illette őket, hogy karácsonyt a régi örmény „eretnek” módon január 6-án ünnepelték meg. Ezért nemcsak szodómiával, hanem hittagadással is megvádolta őket.<sup>43</sup> Oxendio név szerint főkolompusként a beszercei Elia Mendrul főesperest, Elia Teodorowiczot, valamint Andrea Alaczt, a petelei Yovhannēs Naxšunt és az ebesfalvi hittagadót, Vardan Potoczky vardapetet nevezte meg.<sup>44</sup>

A nevezett papok életéről sajnos kevés adat maradt fenn. Elia Teodorowiczról szinte nem is áll hitelt érdemlő információ a rendelkezésünkre. Annyi azonban bizonyos, hogy mindegyikük még apostoli hitű örmény papként telepedett meg Erdély területén. Elia Mendrul még Minas T'oxat'ec'i örmény apostoli rítusú püspökkel együtt menekült el a moldvai Suceava városából.<sup>45</sup> Sőt a püspök 1686-ban bekövetkezett halálát követően gyakorlatilag az erdélyi apostoli hitvallású örmények lelki vezetője volt. 1689 januárjában azonban az akkor még misszionáriusként tevékenykedő Oxendio megnyerte Elia Mendrult az egyházi uniónak, és így ő vezette 1689-ben azt erdélyi örményekből álló küldöttséget Lembergbe, amely elfogadta a vallási egyesülést.<sup>46</sup> E küldöttség tagjai között szerepelt az 1692-ben a püspökkel szembeforduló Vardan Potoczky vardapet is, akárcsak a nevezett Andrea Alacz és Yovhannēs Naxšun papok. Ezek a papok kérvényezték még 1689-ben Giacomo Cantelmi varsói apostoli nunciustól, valamint a Szentszéknél a vallási unió létrejöttékor Oxendio püspöki kinevezését is.<sup>47</sup> Andrea Alacz és Yovhannēs Naxšun pedig 1692-ben a Vardan Potoczky-féle hittagadás ügyében – még Gyergyószentmiklóson szolgálatot tevő papokként – készítettek el román és örmény nyelven az erdélyi világi hatóságok (pontosabban a Gubernium) számára az unitus örmények vallási szokásáról készült jelentést is. Azaz e két pap az 1692. évi viszály idején még határozottan Oxendio püspököt támogatta.<sup>48</sup>

<sup>42</sup> Az 1697-ben Besztercén kirobbant örmény egyházi viszály forrásanyagának (*Miscellanea rerum armenicarum Garampis*) tekintélyes részét Giuseppe Garampi (1725–1792) bécsi (korábban varsói) apostoli nuncius, Berytus címzetes érseke, Corneto e Montefiascone érseki rangú püspöke, bíboros gyűjtötte össze a 18. század utolsó évtizedeiben. Garampiról kevésbé tudott, hogy 1751–1772 között a mai Vatikáni Titkos Levéltár (*Archivio Segreto Vaticano*) prefektusa is volt egyúttal. Garampi nuncius életéről és munkásságáról lásd *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*. Vol. 6. (1730–1799). Ed. Remigius Ritzler OFM Conv. – Pirminius Sefrin OFM Conv. Patavii 1958. 121, 295; Umberto Dell'Orto: *La nunziatura a Vienna di Giuseppe Garampi 1776–1785*. Città del Vaticano 1995. (Collectanea Archivi Vaticani, vol. 39.); Dries Vansacker: *Cardinal Giuseppe Garampi (1725–1792): An Enlightened Ultra-Montane*. Brussels–Rome 1995. (Bibliothèque de l'Institut Historique Belge de Rome, vol. 33.); Donato Squicciarini: *Nunzi apostolici 182–185*; Ennek az ügynek a levéltári anyagáról röviden megemlékezik Vanyó Tihámér Aladár: *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról. 1611–1786*. Bp. 1986. (Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris) 180; Kovács Bálint: *Az erdélyi örménykatolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a 18. század első évtizedében. = Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. Szerk. Óze Sándor–Kovács Bálint. Piliscsaba 2006. (Művelődéstörténeti Műhely – Felekezet és identitás, 1.) 57–58.; Paul Shore: *Jesuits and the Politics of Cultural Pluralism in Eighteenth Century Transylvania. Culture, Politics, and Religion, 1693–1773*. Rome 2007. (Bibliotheca Institutii Historici Societatis Iesu, 61.) 78–79.

<sup>43</sup> Nagy Kornél: *Az Elia Mendrul-ügy. A beszercei örmény egyházi viszály története (1697–1700)*. Századok 143. (2009). 4. 953–955. (a továbbiakban Nagy Kornél: *Az Elia Mendrul-ügy i.m.*).

<sup>44</sup> APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 523/r.–v.

<sup>45</sup> Bárány Lukács: *Verziurescul Auxendius I*. Arménia 4. (1888) 3. 67.

<sup>46</sup> *Step'anosi Rōšk'ay Žamanakagrut' iwn kam Tarekank' ew Ekelec'akank'* [Kronológia, avagy egyházi évkönyvek]. Ašx. Hamazasp Oskean. Vienna 1964. (Calouste Gulbenkian Foundation Armenian Library – Haykakan Matenašar Galust Kiwlpēnkean Himnarkurt'ean.) 186.

<sup>47</sup> APF CP. Vol. 29. Fol. 630r.–631/v., Fol. 638r. Fol. 644/r.–v., Fol. 645/r.–v. Fol. 647r., Fol. 648r.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 15. Pag. 251–252.; ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 16. Pag. 34.

<sup>48</sup> Az eredeti (román és örmény nyelvű) változatok sajnos nem maradtak fenn. Azonban a dokumentumot még 1692-ben latin nyelvre fordította Lazar Budachowicz (1668–1721) beszercei örmény unitus pap. ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 21. Pag. 77–80.



Visszatérve az 1697-ben Besztercén kiobbant vallási vizsályhoz, a megvádolt örmény papok kifogásolták a püspök vádjait, és Giovanni Antonio (Gianantonio) Davia (1660–1740) varsói (későbbi bécsi) apostoli nunciusról, Théba címzetes érsekénél, valamint Vardan Hunanean lemergi unitus érsekénél bepanaszolták a püspököt.<sup>49</sup> Ők azzal érveltek, hogy a Szentszék 1692-ben nem emelt kifogást házas mivoltuk kapcsán, hogy Oxendio tulajdonképpen csak a figyelmet akarja elterelni a saját zűrzavaros pénzügyeiről, amelyekről az erdélyi örmény közösségnek régtől fogva tudomása volt. Ezen túlmenően a püspök zsarnoki módszereit is kifogásolták, miszerint nem hagyja őket, hogy gyakorolják egyházi szolgálatukat az örmények körében.<sup>50</sup>

A vizsály híre a varsói nunciaturán keresztül csakhamar eljutott Rómába is.<sup>51</sup> A Propaganda Fide vizsgálóbizottság felállítására tett javaslatot, amely végül is 1697 júniusában állt fel Besztercén a püspök vezetésével. Azonban ez nem hozott konkrét eredményt, sőt az ellentétek továbbra is fennmaradtak, és az álláspontok egyáltalán nem közeledtek.<sup>52</sup> Ráadásul Elia Mendrul és paptársai sikeresen győzték meg a besztercei örmény közösség nagy részét, hogy mondják vissza az 1689-ben megkötött vallási uniót Rómával.<sup>53</sup> Az Oxendio püspök által vezetett vizsgálóbizottság elmarasztalta ugyan a megvádolt örmény papokat, fel is függesztette őket papi hivatásuk alól, de ezt az érintettek nem vették komolyan.<sup>54</sup> A püspök erről külön jelentést is készített Santacroce bécsi nunciusról számára, aki ezt továbbította a Propaganda Fidéhez.<sup>55</sup>

A vizsgálóbizottság ténykedése azonban megosztotta Oxendio közvetlen munkatársait is. Lazar Budachowicz unitus pap, a lemergi Örmény Kollégium egykori növendéke szembe fordult püspökével, mert a módszereit kártékonynak találta. Szerinte az unitus hagyományokkal egyáltalán nem volt ellentétben, hogy a papok házasságuk ellenére is gyakorolhatták egyházi hivatásukat. Ezt viszont Oxendio nem tűrte el, és az örmény unitus papot egyrészt engedetlenséggel, másrészt monofizita eretnokséggel vádolta meg. A püspök továbbá azt is felrótta a papnak, hogy még szodomita is, mert felszentelt pap létére fiatal örmény szüzekkel hált. Ezért Oxendio Budachowiczot is külön vizsgálóbizottság elé akarta citálni.<sup>56</sup>

<sup>49</sup> Giovanni Antonio Davia 1687–1690 között brüsszeli interim-nuncius, 1690–1698 között pedig Théba címzetes (*in partibus infidelium*) érseke volt. 1696–1700 között varsói, 1700–1706 között a varsói nunciusról hívatalt látta el. 1698–1726 között Rimini érseke. 1712-ben XI. Kelemen pápa (1700–1721) bíborossá kreálta. 1727-től 1740-ben bekövetezett haláláig a Szentszék tiltott könyvek indexének összeállításával foglalkozó hivatalának, az Index Kongregációnak (*Congregatio Indicis, Sacra Congregatio de reformando indice et corrigendis libris*) az élén állt bíboros-prefektusként. Davia nunciusról még *Hierarchia Catholica*. Vol. 5. 99, 373; Donato Squicciarini: *Nunzi apostolici* 152–154.

<sup>50</sup> Az esetről a varsói nunciusról kívül, Sebastiano Mario Accorsi (megh. 1704) CR theatinus szerzetes, a lemergi Örmény Kollégium prefektusa is külön beszámolt a Propaganda Fidének. APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 522r.–v., Fol. 526r.–v., Fol. 542r.

<sup>51</sup> A varsói nunciaturát az ügyről egyébiránt külön értesítette Bernardino Silvestri OFM Conv. Moldvában ténitő minorita (konventuális ferences) szerzetes is, aki éppen ekkor rövid ideig Erdélyben tartózkodott. Silvestri a bajok okát a rítusbeli különbségekben látta, az erdélyi örmények között azonban nem tapasztalt eretnek vagy szakadár szokásokat. APF CP. Vol. 31. Fol. 469r.–v.; Silvestriéről lásd még Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: A Királyságban és Erdélyben a 16–17. században*. S. a. r. Fazekas István. Bp.–Róma 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae, vol. 2.) 313–322 (a továbbiakban Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok i.m.*); *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717)*. Vol. 5. Ed. István György Tóth. Roma–Bp. 2008. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma, Fontes 4.) 3121. 3185. (Továbbiakban: *Litterae missionariorum Vol. 5.*)

<sup>52</sup> APF Acta SC. Vol. 67. Fol. 303r.–v.; APF Lettere SC. Vol. 86. Fol. 267r.–v.

<sup>53</sup> ASV ANV. Vol. 196. Fol. 159r.–160v., Fol. 161r., Fol. 164r.–v.

<sup>54</sup> APF SOCG. Vol. 529. Fol. 269r.–v., Fol. 274r.–275v.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 162r.–v., Fol. 167r.–168v.

<sup>55</sup> APF SOCG. Vol. 529. Fol. 272r.–273v.; ANV ASV. Vol. 196. Fol. 160v., Fol. 166r.

<sup>56</sup> APF SOCG. Vol. 529. Fol. 267r.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 165r.

Az előző vizsgálóbizottság döntésének semmibevétele miatt a püspök egy újabbat kívánt felállítani, hogy megállapítsa, Elia Mendrul és paptársai az ősi monofizita eretnokség híveivé váltak-e vagy sem. Ezenkívül a már említett Lazar Budachowiczot is e bizottsága elé kívánta idézni a püspök, hogy számot adjon arról, titkos támogatója-e a monofizitizmusnak.<sup>57</sup> A megvádolt pap nem vette komolyan Oxendio vádjait, és a Propaganda Fidéhez fordult. Jelentésében a püspök túlkapásairól számolt be, és türelmetlen lépéseiről, melyek az erdélyi örmények vallási egyesülését veszélyeztették. Budachowicz levelében visszautasította a monofizitizmus vádját, mivel azt jóval az egyházi unió előtt, a 8. század elején az örmény apostoli egyház hivatalosan is eretnokségnek nyilvánította.<sup>58</sup>

Ennek hatására a beszercei örmény közösség világi vezetői küldöttséget menesztettek Lembergbe Vardan Hunanean érsekhez, ahol részletesen beszámoltak a fejleményekről. A delegáció tagjai határozottan cáfolták a püspök azon vádjait, hogy a monofizitizmus híveivé váltak volna. Sőt beszámoltak arról is, hogy a püspök túlkapásai miatt sok erdélyi örmény visszamondta az egyházi uniót, és visszaköltözött Moldvába.<sup>59</sup>

Budachowicz ellenállása érthető, hiszen lengyelországi születésű örményként, a lembergi Örmény Kollégium növendékeként jól ismerte az 1689. évi lembergi örmény unitus zsinat határozatait, amelyek többek között kimondták, hogy azok az örmény papok, akik a vallási unió előtt házasságban éltek, továbbra is gyakorolhatják egyházi szolgálatukat.<sup>60</sup> Ezzel ellentétben, mint tudjuk, Oxendio erősen latinista egyházi közegeből érkezett, és az unitus hagyományokat teljesen figyelmen kívül hagyta.

Mindenesetre Oxendio püspök tekintélyének ártott az ügy, s az erdélyi örmények sikkasztásért és lopásért is bevádolták az erdélyi hatóságok előtt. Ügyében gróf Apor István (1638–1704) kincstartó vizsgálódott. Azzal vádolták, hogy Oxendio rátette a kezét egy elhunyt, gazdag brassyói örmény kereskedő hagyatékára, amelyből Görgényszentimrén tekintélyes birtokot és nemesi kúriát vásárolt. A püspök nem tudta igazolni a jelentős ingatlan megvásárlásához szükséges pénz eredetét.<sup>61</sup> Apornak is feltűnhetett a püspök hirtelen vagyonosodása, mert Oxendio a korábbi években szüntelenül a Guberniumhoz és hozzá folyamodott pénzügyi segítségért, mivel a

<sup>57</sup> Oxendio püspök erről külön jelentést is készített az erdélyi jezsuita páterekkel, azaz Csete Istvánnal, Kapi Gáborral (1658–1728) SJ és Baranyi Pállal (1658–1719) SJ együtt Kollonich Lipót esztergomi érsek, bíboros számára, amelyben leírta, hogy milyen eretnek és szakadár szokásoknak hódoltak a bevádolt örmény papok, valamint követőik. ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 24. Pag. 289–292.; ARSI (= Archivum Romanum Societatis Iesu, Róma). Fondo Austria. Historia. Vol. 155. Fol. 81/v.; *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris Coronae S. Stephani*. Ed. Nicolaus Nilles. Vol. 2. Oeniponte 1888. 916–918.

<sup>58</sup> Az örmény apostoli egyház lényegében sohasem fogadta el a Jézus Krisztus egy, azaz isteni természetét (*moné fűszisz*) hirdető monofizitizmust. Sőt az 505-ben, 555-ben Dwinben, valamint 719-ben és 728-ban Manazkertben megtartott nemzeti zsinatokon az örmény apostoli egyház kiátkozta (*nzovum*) és egyúttal letettek nyilvánította a monofizitizmust, valamint e tanítás vezető teológusait (mint pl. Euthükhész, vagy Szevéroszi). Ennek ellenére a monofizitizmus vádja Konstantinápoly (Bizánc) és Róma részéről abból adódott, hogy az örmények nem voltak hajlandók maguk felett elismerni sem a bizánci ortodox, sem pedig a római katolikus egyház joghatóságát, továbbá az örmények kifogásolták (és nem tagadták) a 451. évi khalkédóni egyetemes zsinatot. Erről bővebben Karekin Sarkissian: *The Council of Chalcedon and the Armenian Church*. London 1975. (2<sup>nd</sup> Edition.) 194–215; Nina Garsoïan: *L'Église arménienne et le Grande Schisme de l'Orient*. Louvain-la-Neuve 1999. (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Vol. 574.; Subsidia Tomus 100.) 283–353; Nagy Kornél: *Az Elia Mendrul-ügy i.m.* 962–963; Nagy Kornél: *Az erdélyi örmény egyházi unió vitás kérdései (1685–1715)*. Történelmi Szemle 51. (2009) 1. 92–96.

<sup>59</sup> APF SOCG. Vol. 532. Fol. 282r.–283r.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 170r.–171r.

<sup>60</sup> APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 520r.–v.

<sup>61</sup> ASV ANV. Vol. 196. Fol. 167r.–168r., Fol. 177r.+180/v.

Szentszéktől a püspöki rangjával járó évi 100 scudo fizetést csak ritkán és hosszas késésekkel kapta meg. Emiatt a püspöknek komoly megélhetési problémái is adódtak.<sup>62</sup> Az erdélyi kincstartó azt is kifogásolta Oxendióval kapcsolatban, hogy 1697–1700 között a püspök anyagi jóléte ellenére több ízben követelte a Propaganda Fidétől elmaradt jussának a folyósítását.<sup>63</sup> A viszályt tovább bonyolította, hogy időközben az egyik megvádolt örmény pap, Andrea Alacz tisztázatlan körülmények között elhalálozott. A beszercei örmény közösség Oxendiót gyanúsította, hogy megmérgezte a vele szemben álló örmény papot.<sup>64</sup>

Ezek az újabb fejlemények Bécs, Varsó és Lemberg érintésével szintén eljutottak 1697 nyarán Rómába. Ezért Vardan Hunanean leMBERGI örmény unitus érsek Oxendio püspök leváltására tett javaslatot a Propaganda Fidénel, mert egyedül őt tartotta felelősnek a viszály kirobbanásért és elmérgesedéséért.<sup>65</sup> Davia varsói nuncius szintén részletes vizsgálatot javasolt az ügy megoldása végett a Propaganda Fidének, s ő is kiemelte Oxendio püspök felelősségét.<sup>66</sup>

Mindez Oxendio püspöknek is tudomására jutott, és Santacroce bécsi nunciusról próbálta menteni a helyzetét. Azzal védekezett, hogy Apor István kincstartó, az eretnek örmény papok, a beszercei, illetve az ebesfalvi örmény kolónia világi vezetői összejátszottak ellene, és lejáratására törekcszenek az egyházi és a világi hatóságok előtt. Jóllehet ezt a vádat, különösen a hithű katolikus Apor ellen, nem tudta meggyőzően bizonyítani, a püspök ugyanakkor a Propaganda Fidétől is részletes kivizsgálást kívánt.<sup>67</sup>

A viszálytal kapcsolatban a Propaganda Fide csak hosszas tanácskozások és egyeztetések után hozta meg a döntését 1698. március 3-án. Oxendio püspököt nem mentették fel egyházi szolgálata alól, és Andrea Alacz pap halálában sem találták őt vétkesnek. Ugyanakkor az ügy további kivizsgálására Santacroce bécsi nunciust kérték fel. A püspök így szerencsésnek mondhatta magát, hiszen a nunciussal régi ismeretségük alapján kifejezetten jó kapcsolatban állt. Mindazonáltal Oxendiót egyrészt az erdélyi örmény egyházi unió körüli érdemei miatt nem marasztalták el, másrészt a Propaganda Fide befolyásos bíborosai közül még mindig többségben voltak azok, akik mindvégig támogatták misszionáriusi munkásságát és a püspöki kinevezését 1685–1690 között.<sup>68</sup>

A bécsi nuncius az ügy kivizsgálására Szebelébi/Szebellébi Bertalant (1631–1707), Erdély katolikus püspöki vikáriusát és Gebhardt Kristóf (1657–1720) SJ, nagyszebeni jezsuita páteret kérte fel, akivel a püspök már missziója kezdete óta jó kapcsolatokat ápolott.<sup>69</sup> Ezzel csakhamar Elia Mendrul és társai is szembesültek, és ezért nem jelentek meg Gebhardt és Szebelébi

<sup>62</sup> A püspököt az 1690-es években több alkalommal gróf Federico (Friedrich) Ambrosio Veterani di Urbino (1643–1695) itáliai származású császári generális, Erdély katonai parancsnoka segítette ki 1691 és 1695 között. APF SOCG. Vol. 512. Fol. 179r., Fol. 181r., Fol. 183r.; Fol. 186r.; APF Lettere SC. Vol. 81. Fol. 18r./r.-v., Fol. 108r./r.-v., Fol. 153v./-154r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 215r./r.-v., Fol. 219r./r.-v., Fol. 233r., Fol. 235r., Fol. 253r./r.-v.; APF SC Fondo Moldavia. Vol. 2. Fol. 322r.

<sup>63</sup> Az örmény unitus püspök és Apor István erdélyi kincstartó feszült kapcsolatáról lásd APF SOCG. Vol. 531. Fol. 237r.-238v.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 213r.-214v., Fol. 223r.

<sup>64</sup> APF Acta SC. Vol. 68. Fol. 62r.-67v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 517r., Fol. 518r.

<sup>65</sup> APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 521r./r.-v.; MNL-OL F 46 (= Gubernium Transylvanicum Levéltára. Ügyiratok). No. 238; Erről lásd még Žolt Troč'ani: *Transilvaniayi hayeri irawakan kac'ut Yunë. i.m.* 174–175.

<sup>66</sup> ASV ANV. Vol. 196. Fol. 186r./r.-v.

<sup>67</sup> ASV ANV. Vol. 196. Fol. 175r.-176v.

<sup>68</sup> Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)* Bp. 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) 139.

<sup>69</sup> Gebhardt Kristóf SJ jezsuitáról lásd ARSI Fondo Austria. Catalogi Breves. Vol. 126/II. Fol. 645r., Fol. 688r.

színe előtt.<sup>70</sup> Mindenestre a vikárius lefolytatta a vizsgálatot, amely nem találta felelősnek a püspököt, és elmarasztalta az örmény papokat. Az ügy további kivizsgálása érdekében Gebhardt és Szebelébi újabb nyomozásra és kihallgatásokra tett javaslatot különös tekintettel a hittagadásokra.<sup>71</sup>

Mindezek után Oxendio püspök magához ragadta a kezdeményezést, és sürgette a Propaganda Fidét, hogy az egész erdélyi örmény közösség körében folytasson alapos vizsgálatot. Újabb vizsgálóbizottság létrehozására tett tehát javaslatot.<sup>72</sup> Ezért helyettesét, Giuseppe Bonalinit (1650–1703) CR, theatinus szerzetest 1698 nyarán Kolozsvárra küldte, hogy Csete István jezsuita páterrel tárgyaljon. Ennek a célja pedig az volt, hogy egy újabb vizsgálóbizottság álljon fel Erdélyben, amely megállapítja a püspök ártatlanságát, és bebizonyítja Elia Mendrul bűnösségét. A megbeszélések eredményéről pedig értesítették Kollonich érseket és Santacroce nunciust is.<sup>73</sup>

A bizottság csakhamar felállt, és összetétele egyértelműen a püspöknek kedvezett, hiszen a felkért egyházi személyek mindegyike jó kapcsolatban állt vele. Sőt ki kell mondani, hogy ennek a vizsgálóbizottságnak a munkája csakis a püspök számára hozhatott kedvező eredményt. Elia Mendrulnak és társainak pedig esélye sem maradt arra, hogy büntetlenül megússzák hittagadásukat, illetve megvédjék a püspökkel szembeni álláspontjukat. Oxendio javaslatára – a Propaganda Fide tudtával – Santacroce és Kollonich a bizottság vezetésével Csete Istvánt bízta meg. A neves teológus és hitszónok Csete – aki egyúttal Kolozsvár plébánosa volt – titkos jezsuitaként már 1682-től Erdélyben tartózkodott. A jezsuita páter jól ismerte a püspököt, hiszen az 1692. évi Vardan Potoczky-féle hittagadás idején ő készítette el a püspök javaslatára 1693-ban a *Fidelis relatio* című dokumentumot az erdélyi örmények egyháztörténetéről, illetve 1697-ben ugyancsak ő állította össze rendtársaival együtt az erdélyi örmények egyházi tévedéseiről szóló írást is.<sup>74</sup> Más szóval a jezsuita páter nagyon is jól informált volt az Elia Mendrul-féle hittagadásokról, valamint általánosságban véve is az erdélyi örmény egyházi ügyekről.<sup>75</sup> A bizottság tagja lett továbbá Szebelébi Bertalan Erdély katolikus püspöki vikáriusa, Antalffy/Antalfi János (1644–1728) csíkszentgyörgyi plébános, Szenkes/Zenkes Pál plébános, Giuseppe Bonalini CR, valamint Merczis Tamás (1648–1705) SJ, Gyergyószentmiklós plébánosa.<sup>76</sup>

<sup>70</sup> ASV ANV. Vol. 196. Fol. 191/r.–v.

<sup>71</sup> ASV ANV. Vol. 196. Fol. 186/r.–v.

<sup>72</sup> Nagy Kornél: *Elia Mendrul-ügy 964–966*.

<sup>73</sup> ASV ANV. Vol. 196. Fol. 192/r.–v.; Bonalini páter a vizsály kezdetén maga is konfrontálódott a püspökkel, mert helytelenítette Oxendio túlzott latinista álláspontját. A Propaganda Fidéhez írt jelentéseiben az erdélyi örmények egyházi uniójára nézve kifejezetten veszélyesnek találta az örmény unitus püspök egyházpolitikáját. Az 1698. évre vizsont rendezték egymás között a vitákat. APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 519/r.–v., Fol. 527/r.–v.

<sup>74</sup> ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 21. Pag. 81–84.

<sup>75</sup> Csete István SJ páterről lásd bővebben APF SC Fondo Ungheria e Transilvania. Vol. 3. Fol. 108r.–110v.; ARSI Fondo Austria. Catalogi Breves. Vol. 126/I. Fol. 105r., Fol. 184r., Fol. 209r., Fol. 239r., Fol. 265r., Fol. 300r., Fol. 336r.; Cserei Mihály: *Erdély története [1661–1711]*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Bánkúti Imre. Bp. 1983. (Bibliotheca Historica) 273–274; Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok* 286; Balla Lóránt: *Jezsuita „Ál/Arc” és „Ál/Név” a kora újkori Erdélyben*. = „Irtam a’ magam Tanulo-házatskámban. = *Res Litteraria Transylvaniae Vetus. Irodalom- és Művelődéstörténeti Műhely fiatal kutatóinak tanulmányai*. Szerk. Köllő Zsófia. Kvár 2013. 11–47; Galla Ferenc: *Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században*. S. a. r. Fazekas István. Bp.–Róma 2015. (Collectanea Vaticana Hungariae, vol. 11.) 399. (a továbbiakban Galla Ferenc: *Pálos missziók*)

<sup>76</sup> APF SOCG. Vol. 532. Fol. 472r.

A felsorolt nevek közül egyes-egyedül Szenkes Pál plébánosról nem maradtak fent hiteles érdeklő, megbízható adatok. Szebelébi Bertalan 1678 óta – Damokos Kázmér<sup>77</sup> OFM (1606–1677) halálát követően – volt Erdély vikáriusa, és Oxendióval már 1685 óta jó kapcsolatban állt. Sőt az örmény unitus püspököt az 1690. évi kinevezését követően Szebelébi felettesének tekintette.<sup>78</sup> Ennek oka az volt, hogy Szentszék, illetve a bécsi udvar által kinevezett erdélyi püspökök, mint például Kada István (1636–1696), vagy Illyés András (1637–1712) a bizonytalan konfesszionális állapotok miatt nem tudták tartósan megvetni a lábukat Erdélyben.<sup>79</sup> Így Oxendiónak, mint az Erdélyben tevékenykedő címzetes katolikus hitű püspöknek, nemcsak az unitus örmények, hanem az erdélyi katolikusok lelki gondozásával is törődnie kellett. De ez magától értetődött, hiszen 1690-ben Oxendio püspöki kinevezésekor ezt a szentszéki hatóságok nyomatékosították is számára.<sup>80</sup>

Antalfy János csíkszentgyörgyi plébános a későbbiekben komoly egyházi karriert futott be. Szebelébi Bertalan halálát követően 1709-ben ő lett Erdély következő püspöki vikáriusa, majd Mártonffy/Mártonfi György (1663–1721) püspök 1713. évi kinevezése után a gyulafehérvári székeskáptalan nagyprépostja. Mártonffy halála után három évvel, 1724-ben lett Erdély következő katolikus püspöke, és főpapi hivatalának ideje alatt kiemelt figyelmet szentelt az erdélyi örmény közösségnek.<sup>81</sup>

A római születésű Giuseppe Bonalini CR theatinus szerzetest a Propaganda Fide jelölte ki Oxendio püspök mellé, 1692 óta segítette munkáját. Bonalini rövid ideig tanított a lembergi Örmény Kollégiumban, viszont igen hosszú időt töltött a történeti Örményország területén misszionáriusként. Folyékonyan beszélt örmény, perzsa és török nyelven, és kiválóan ismerte az örmény egyházi hagyományokat.<sup>82</sup> Merczis Tamás SJ Halász István álnéven működött Erdélyben, és 1695 óta állt a gyergyószentmiklósi plébánia élén. Jól ismerte az erdélyi, különösen a gyergyói örmények egyházi viszonyait, emiatt esett személyére Santacroce nuncius választása.<sup>83</sup>

Mielőtt a vizsgálóbizottság megkezdte volna tényleges munkáját, a püspök – abban a tudatban, hogy az erőviszonyok öneki kedveznek – egy utolsó lehetőséget kívánt adni Elia Mendrulnak és követőinek. Ezért 1698 szeptemberében Bonalini theatinus atyát Petelére küldte, hogy az éppen ott tartózkodó Elia Mendrullal tárgyaljon. Az itáliai szerzetes kegyelmet és

<sup>77</sup> Damokos Kázmért 1668-ban IX. Kelemen (1667–1669) pápa Kóron címzetes püspökének nevezte ki. Azonban a protestánsok miatt nyíltan soha nem használta püspöki címét, és egyszerű ferences szerzetesnek öltözve folytatta Erdélyben egyházi szolgálatát. Erről lásd bővebben Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok* 189–256.

<sup>78</sup> Szebelébiről lásd Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténeti adatok*. Kvár 1860. 1. kötet. 355–365. (továbbiakban Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténeti adatok* i.m.); Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok* 308–310.; *Litterae missionariorum* Vol. 5. 3124–3125, 3189–3190; Galla Ferenc: *Pálos missziók* 397.

<sup>79</sup> Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok* 262–267, 270–272.

<sup>80</sup> APF Acta SC. Vol. 83. Fol. 7r.–8/v.

<sup>81</sup> Antalfyról lásd Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténeti adatok* 363. 365–366; Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok* 272.

<sup>82</sup> Bonaliniéről lásd: APF Lettere SC. Vol. 80. Fol. 143/v., Fol. 155/v.; APF Lettere SC. Vol. 82. Fol. 63r.–64r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 265/r.–v.; APF SC Fondo Moscovia, Polonia e Rutenia. Vol. 2. Fol. 386/r.–v.; *Litterae episcoporum historiam Ucrainiae illustrantes*. Vol. 4. (1681–1710). Ed. Athanasius Welikyj. Romae 1976. 79–80.; Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia* 96.

<sup>83</sup> Merczis István SJ páterről lásd ARSI Fondo Austria. Catalogi Breves. Vol. 126/I. Fol. 184r., Fol. 209r., Fol. 239r., Fol. 265r., Fol. 300r.; Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténeti adatok* 279; Molnár Antal: *Lehetetlen küldetés?* 245.



büntetlenséget ajánlott az örmény papnak és híveinek, amennyiben újból leteszik a katolikus hitvallást Oxendio püspök kezébe, illetve elfogadják a vallási uniót, továbbá elismerik a püspököt elöljárójuknak. Bonalini ugyanakkor figyelmeztette őt, hogy olyan vizsgálóbizottság kezd meg csakhamar munkáját az ügyében Csete páter vezetésével, amelynek teljes felhatalmazása van, és maga mögött tudja a szentszéki, továbbá az erdélyi világi és egyházi hatóságok támogatását. Elia Mendrult és híveit azonban nem hatotta meg Bonalini érvelése. Határozottan elutasította, hogy az örmény unitus püspököt elismerje elöljárójának, újfent cáfolta az eretnokséggel és a szakadársággal kapcsolatban felhozott vádakot, és megtagadta, hogy újból katolizáljon.<sup>84</sup>

A bizottság Csete István irányításával 1698 októberében kezdte meg munkáját Erdélyben. Végigjártak minden olyan települést, ahol apostoli hitvallású örmények éltek. A bizottság tagjai katonai támogatással Ebesfalván, majd Petelén, Besztercén, Bátoroson, Marosvásárhelyen, Marosfelfaluban és végül Görgényszentimrén vizsgáldták. Csete és társai mindenütt a megfélemlítés eszközához nyúltak. Az egyházi uniót megtagadó örmények közül sokakat letartóztattak, és teljes vagyonekzobzás, valamint bebörtönzés terhe alatt kötelezték őket a katolikus hitvallás letételére. Az erdélyi örmény közösség tagjai közül sokan engedtek a kényszerintézkedéseknek, de szép számmal akadtak olyan örmény családok is, amelyek a bizottság közeledtén a hírére végleg elhagyták Erdélyt, és Moldvában telepedtek le. Végül a korábban megvádolt Lazar Budachowicz örmény unitus pap ügyét is kivizsgálták: a bizottság felmentette őt, mert nem találta megalapozottnak a püspöknek vele szemben megfogalmazott vádjait.<sup>85</sup>

A bizottság a legfontosabb célját azonban nem érte el. Nem tudta elfogni Elia Mendrult és közvetlen híveit, mert mindegyre kicsúsztak a bizottság hatóköréből. Végül 1699 januárjában ők is elhagyták Erdélyt, és Moldvában telepedtek le, ahol végleg elutasították az egyházi uniót.<sup>86</sup> Miután a vizsgálóbizottság a katolikus egyház szempontjából eredményesen bevégezte a munkáját, Csete István részletes jelentéseket küldött a bécsi, illetve a varsói nunciaturán keresztül a Szentszékhez, ezekben leszögezte, hogy az erdélyi örmények immár visszafordíthatatlanul a római katolikus egyház hívei lettek.<sup>87</sup>

Az erdélyi örmény hittagadások ügyében tett vizsgálatok lezárulását a Propaganda Fide 1699. április 6-án megtartott általános ülésén tárgyalta. Az ülésező bíborosok nagy meglepéssel konstataálták, hogy a hittagadások kapcsán 1697-ben kialakult vallási helyzet a katolikusok javára eldőlt.<sup>88</sup> A Propaganda Fide ülésén felmerültek az Oxendio püspökkel kapcsolatos korrupciós ügyek, mivel a püspöknek ebben a kérdésben az erdélyi hatóságokkal is meggyűlt a baja. A bíborosi testületet Santacroce bécsi apostoli nuncius időközben a Szentszékhez beérkező levelei nyugtatták meg. A Propaganda Fidehez eljuttatott jelentéseiben ugyanis egyértelműen hamisnak minősítette a püspökkel szemben felhozott vádakot, továbbá kiemelte, hogy Oxendio példamutatón vezet az örmény unitusokat és a székelyföldi katolikusokat.<sup>89</sup>

<sup>84</sup> ASV ANV. Vol. 196. Fol. 195/r.-v.

<sup>85</sup> APF SOCG. Vol. 532. Fol. 466r., Fol. 467r.-468/v., Fol. 469r., Fol. 470r.-471/v.

<sup>86</sup> ASV ANV. Vol. 196. Fol. 199r.-200r., Fol. 201r.-202r., Fol. 203/r.-v., Fol. 204r., Fol. 206/r.-v.

<sup>87</sup> APF SOCG. Vol. 532. Fol. 440r., Fol. 442r.-443r., Fol. 444/r.-v.

<sup>88</sup> APF Acta SC. Vol. 69. Fol. 107r.-116/v.; APF SOCG. Vol. 532. Fol. 434r.-440r.

<sup>89</sup> APF Lettere SC. Vol. 88. Fol. 30r.-31r.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 592/r.-v., Fol. 601/r.-v.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 212/r.-v.; Oxendio püspök a vizsály ellenére 1697–1700 között több alkalommal is végzett vizitációkat a székelyföldi katolikusok körében. Erről többek között lásd még: *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok*. 1. Szerk. Kovács András–Kovács Zsolt. Kvár 2002. (Erdélyi Múvelődéstörténeti Adatok) 14.

Ennek a hittagadási ügynek volt még egy apróbb utózőngéje. Elia Mendrul egyik híve, az úgyszintén pap Yovhannēs Naxšun ugyanis néhány társával együtt 1699 tavaszán visszatért Besztercére, és ismét az egyházi unió ellen kezdett prédikálni az örmény közösség körében. A renitens pap azonban nem tudta kiteljesíteni a küldetését, mert Oxendio püspök Jean Louis Rabutin de Bussy (1642–1717) császári generális, Erdély katonai parancsnoka segítségével elfogatta, s Nagyszebenben tömlöcre vetette. A püspök szodómiával, hittagadással, monofizita eretnkséggel vádolva kívánta őt bíróság elé állítani.<sup>90</sup> Yovhannēs Naxšun és társai ügyét csak 1699 októberében vették elő. A korábbiakból okulva Oxendio püspök még a per előtt egyezséget ajánlott az örmény papnak: amennyiben újból leteszi ünnepélyes keretek között a katolikus hitvallást híveivel együtt a püspök kezébe, akkor elejtik az ellene felhozott vádak, és szabadon gyakorolhatja egyházi hivatását.<sup>91</sup> Yovhannēs Naxšun rövid gondolkodás után elfogadta a püspök által felkínált egyezséget. Ezt követően kiengedték a tömlöcből, és 1699. november 3-án híveivel együtt Petelén katolizált.<sup>92</sup> Yovhannēs Naxšun pap és társainak ügyéről, illetve újbóli katolizálásukról külön is értesítette Santacroce nuncius a Propaganda Fidét. A missziós intézmény pedig ifjabb Carlo Barberini (1630–1704) bíboros-prefektus és Carlo Aogostino Fabroni (1651–1727) titkár elnökletével tárgyalta ezt az esetet, ahol megállapították, hogy Oxendio püspök hathatós fellépésével Yovhannēs Naxšun és követőinek hitvallásával az erdélyi örmények immáron visszafordíthatatlanul unitussá váltak.<sup>93</sup>

A Csete István-féle vizsgálóbizottság munkájának lezárulásával, illetve Yovhannēs Naxšun pap újbóli katolizálásával kiteljesedett az erdélyi örmények vallási uniója. Így az örmények Santacroce nuncius hivatali idejének a végén, 1700-ban már visszafordíthatatlanul unitusokká, azaz katolikusokká váltak. Ezzel a vallási konfliktussal azonban az erdélyi örmény közösség lélekszáma jelentősen lecsökkent, mivel az egyházi unióval szembenálló örmények közül nagyon sokan 1697–1700 között Moldvába költöztek vissza, és végleg visszamondták az 1689-es lembergi vallási egyesülést. Oxendio püspök így számszerűleg kisebb, de felekezeti egységebb közösséget irányított.<sup>94</sup> Ezen túlmenően a püspök végig maga mögött tudhatta Santacroce nuncius személyén és erős befolyásán keresztül a Szentszék és általa a római katolikus egyház támogatását, miközben a vele szemben álló örmények támogatói bázisa a folyamatos kiköltözések miatt jelentősen lecsökkent. A püspököt tisztázták ugyan a korrupció gyanúja alól, de élete végéig kísérte ennek az ügynek az árnyéka.<sup>95</sup> Az egyházi viszály nehézkes kezelése ártott a püspök 1697 előtt csorbítatlan tekintélyének is. Példának okáért 1699-ben a vizsgálatok után összevezett Csete István jezsuita páterrel, mert az erdélyi katolikusok legfőbb szerve, a Katolikus Státus előtt Csete nem adta meg neki a püspöknek kijáró tiszteletet, és többek között – a püspök elmondása szerint – gúnyolódott is rajta. Oxendio püspök Kollonich Lipót esztergomi érsekhez fordult panasszal az ügyben. Ebben felrótta a páter viselkedését, hogy paptársai előtt lekezelően és tiszteletlenül viselkedett vele.<sup>96</sup> Ennek az ügynek a további alakulásáról

<sup>90</sup> ASV ANV. Vol. 196. Fol. 207/r.–v.

<sup>91</sup> APF SOCG. Vol. 534. Fol. 426/r.–v.+ Fol. 427/v.; ASV ANV. Vol. 196. Fol. 224r., Fol. 225r.

<sup>92</sup> ASV ANV. Vol. 196. Fol. 226r.–227r., Fol. 232r.–233r., Fol. 241/r.–v., Fol. 251r.

<sup>93</sup> APF Acta SC. Vol. 69. Fol. 396r.–397/v.; APF Lettere SC. Vol. 88. Fol. 259/v.–260r.

<sup>94</sup> ELTE EKK. Coll. Hev. Cod. 29. Pag. 346.

<sup>95</sup> Nagy Kornél: *Az Elia Mendrul-ügy 972–974.*

<sup>96</sup> A latin nyelvű dokumentum címe *Querelae Auxendii Virziresci, episcopi Aladiensie, contra patrem Sigismundum Vizkeleti.* Erről lásd ELTE EKK. Coll. Pray. (= Collectio Prayana). Cod. 20. Pag. 283–284.+285.

sajnos források hiányában nincs tudomásunk. Ám mindez jól példázta, hogy mennyire megváltozott Erdélyben az 1697-ben kirobbant örmény vallási viszályt követően az örmény unitus püspök tekintélye az erdélyi katolikusok körében.

**Andrea Santacroce Apostolic Nuncio in Wien and the Transylvanian Armenian Church**

*Keywords: Andrea Santacroce, apostolic nuncio, Transylvania, Armenian church*

This article is dedicated to the less known chapter of the Armenians' church-history in Transylvania at the end of the 17th century. Further on, this study explicitly deals with Andrea Santacroce's (1656–1712), – Apostolic Nuncio in Vienna, Titular Archbishop of *Seleucia in Isauria* –, connection with Armenian community in Transylvania from a church-historical point of view. His ecclesiastical office in Vienna (1696–1700) essentially coincided with the case of apostasy broken out amongst the Armenians in Transylvania in 1697, which had nearly ruined their church-union concluded in 1689, in Lemberg, Poland. The reason of the conflict was focused upon the right interpretation of the church-union between Oxendio Virziresco (1654–1715), the Armenian Uniate Bishop, and Armenian community in Transylvania. Consequently, prior to his higher education at Urbanian College in Rome, the Armenian Uniate Bishop was faithful to pure Latinisation. In his point of view, the Uniate Armenians in Transylvania must have the same duties as the Roman Catholic believers. However, the Uniate Armenians was henceforward attached to old or ancient Armenian religious as well as liturgical costumes despite their church-union concluded in 1689. In their point of view, the church-union was confined to acknowledge the Roman Pope's primacy and nothing else. This problem of interpreting caused tension within the Armenian community in Transylvania, which led to conflict and the case of apostasy in the late 1690's. In this manner, this article aims at presenting and summarising the historical precedents and consequences of these events happened in Transylvania and, evidently, its relation to the ecclesiastical office of Nuncio Andrea Santacroce, resting upon the partly discovered and entirely undiscovered sources kept at archives in Hungary, Italy, and Vatican City.